UDK: 811.512.133'38:339

SAVDO HUJJATLARINING TURLARI, JANRIY-USLUBIY BELGILARI VA KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Fozilova Nigora Toxirovna,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
Ingliz tili fani metodisti

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘zbek tilidagi savdo hujjatlarining asosiy turlari, rasmiy-idoraviy uslub doirasidagi janriy-uslubiy belgilari hamda kommunikativ-pragmatik xususiyatlari yoritilgan. Savdo hujjatlari bitim bosqichlariga ko‘ra tijorat yozishmalari, shartnoma, tovar-transport, moliya-hisob hamda da’vo va tasdiqlovchi hujjatlarga ajratilgan. Ularning leksik, grammatik va kompozitsion xususiyatlari tahlil qilinib, direktiv va komissiv nutqiy aktlarning yetakchi o‘rni asoslangan. Shuningdek, tijorat yozishmalarida xushmuomalalik tamoyili va ta’sir strategiyalarining ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: savdo hujjatlari, rasmiy-idoraviy uslub, janr, shartnoma, tijorat yozishmalari, nutqiy akt, pragmatika.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida savdo munosabatlarini hujjatlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Har qanday tijorat bitimi, mahsulot yetkazib berish, to‘lov yoki da’vo jarayoni muayyan hujjatlar orqali rasmiylashtiriladi. Shu sababli savdo hujjatlari nafaqat iqtisodiy-huquqiy, balki lingvistik jihatdan ham muhim tadqiqot obyektidir.

O‘zbek tilshunosligida rasmiy-idoraviy uslubning leksik, grammatik va uslubiy xususiyatlari A. Shomaqsudov va hammualliflar tomonidan o‘rganilgan [1]. O‘zbek pragmalingvistikasining nazariy asoslari M. Hakimov tadqiqotlarida yoritilgan [2]. J. Ostin va J. Syorlning nutqiy aktlar nazariyasi esa hujjatlarning kommunikativ maqsadini aniqlashda muhim nazariy asos hisoblanadi [3; 4].

Shunga qaramay, savdo hujjatlarini yaxlit janrlar tizimi sifatida tasniflash va ularning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini o‘zbek tili materiallari asosida o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi savdo hujjatlarining turlarini tasniflash, ularning janriy-uslubiy belgilari va kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek tilida qo‘llanadigan tijorat yozishmalari, shartnomalar, yuk xatlari, hisobvaraq-fakturalar, to‘lov hujjatlari, da’vo xatlari va sertifikatlar tanlandi.

Tadqiqot jarayonida tasnifiy, tavsifiy-uslubiy, qiyosiy va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi. Hujjatlar bajaradigan vazifasi va bitim bosqichiga ko‘ra guruhlandi, ularning leksik, grammatik hamda kompozitsion xususiyatlari o‘rganildi. Shuningdek, nutqiy aktlar nazariyasi asosida hujjatlarning kommunikativ maqsadlari tahlil qilindi.

Tadqiqot natijasida savdo hujjatlari bitim jarayonidagi vazifasiga ko‘ra quyidagi besh guruhga ajratildi:

Tijorat yozishmalari – so‘rovnoma, oferta, javob va eslatma xatlari. Ular hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, axborot almashish va tijorat takliflarini bildirishga xizmat qiladi.

Shartnoma hujjatlari – oldi-sotdi, yetkazib berish, ijara va komissiya shartnomalari. Ularda tomonlarning huquq va majburiyatlari belgilanadi.

Tovar-transport hujjatlari – yuk xati, ishonchnoma, qabul qilish-topshirish dalolatnomasi. Ushbu hujjatlar tovar harakatini rasmiylashtiradi.

Moliya-hisob hujjatlari – hisobvaraq-faktura, to‘lov topshiriqnomasi, kassa cheki. Ular moliyaviy operatsiyalarni qayd etish va hisob-kitoblarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Da’vo va tasdiqlovchi hujjatlar – pretenziya, reklamatsiya, sertifikat va sifat guvohnomasi. Ular nizolarni hal qilish hamda mahsulot sifati va kelib chiqishini tasdiqlashda qo‘llanadi.

Savdo hujjatlari rasmiy-idoraviy uslubning o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lib, ularda aniqlik, ixchamlik, mantiqiy izchillik va standartlik asosiy uslubiy belgilar hisoblanadi.

Leksik jihatdan iqtisodiy va huquqiy atamalar, jumladan, *oferta, aksept, avans, penya, kontragent, yetkazib berish, to‘lov majburiyati* kabi birliklar faol qo‘llanadi. Shuningdek, *ushbu shartnoma bo‘yicha, belgilangan tartibda, tomonlarning kelishuviga muvofiq* kabi turg‘un birikmalar hujjatlarning rasmiyligini ta’minlaydi.

Grammatik jihatdan esa majburiyat va zaruriyat ma’nosini bildiruvchi *-ishi shart, -ishi lozim, majbur* shakllari, majhul nisbat hamda harakat nomlari keng qo‘llanadi. Masalan: «Xaridor tovar qiymatini belgilangan muddatda to‘lashi shart» yoki «Tovar qabul qilindi» kabi jumlalar hujjat tilining aniqligi va rasmiyligini namoyon etadi.

Kommunikativ-pragmatik tahlil savdo hujjatlarida direktiv va komissiv nutqiy aktlar ustunligini ko‘rsatdi. Direktiv aktlar orqali ma’lumot so‘rash, talab bildirish yoki muayyan harakatni bajarishga undash ifodalansa, komissiv aktlar orqali tomonlarning majburiyatlari belgilanadi.

Masalan, «Ma’lumot berishingizni so‘raymiz» jumlasi direktiv, «Mahsulotni belgilangan muddatda yetkazib berish majburiyatini olamiz» jumlasi esa komissiv nutqiy akt hisoblanadi.

Savdo hujjatlarining yana bir muhim xususiyati performativlikdir. Xususan, shartnomaning imzolanishi tomonlar o‘rtasida muayyan huquq va majburiyatlarni yuzaga keltiradi. Demak, bunday hujjatlar nafaqat axborot yetkazadi, balki muayyan ijtimoiy-huquqiy harakatni ham amalga oshiradi.

Tijorat yozishmalarida xushmuomalalik tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. «To‘lovni amalga oshiring» ifodasi o‘rniga «To‘lovni belgilangan muddatda amalga oshirishingizni so‘raymiz» shaklining qo‘llanishi muloqotning rasmiyligi va hamkorlik muhitini saqlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, taklif etilayotgan mahsulotning afzalliklarini ta’kidlash, kafolat va chegirmalarni ko‘rsatish kabi ta’sir strategiyalari tijorat yozishmalarining samaradorligini oshiradi.

Shunday qilib, savdo hujjatlarining til xususiyatlari ularning kommunikativ maqsadi va bitim jarayonidagi vazifasi bilan bevosita bog‘liq.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Savdo hujjatlari bitimning turli bosqichlarini qamrab oluvchi yaxlit janrlar tizimini tashkil etadi va besh asosiy guruhga ajratiladi.

Ularning asosiy janriy-uslubiy belgilari aniqlik, ixchamlik, standart kompozitsiya, maxsus atamalar va rasmiy qoliplardan foydalanishda namoyon bo‘ladi.

Kommunikativ-pragmatik jihatdan savdo hujjatlarida direktiv va komissiv nutqiy aktlar yetakchilik qiladi.

Tijorat yozishmalarida xushmuomalalik, ishontirish va ta’sir strategiyalari muhim kommunikativ vosita hisoblanadi.

Savdo hujjatlarini to‘g‘ri tuzish uchun lingvistik bilimlar bilan bir qatorda iqtisodiy va huquqiy bilimlarga ham ega bo‘lish zarur.

Olingan natijalardan «Ish yuritish», «O‘zbek tili» va «Nutq madaniyati» fanlarini o‘qitishda, shuningdek, savdo hujjatlarini tuzish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov H. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
2. Hakimov M. O‘zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
3. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962.
4. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
5. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.
6. Kojina M. N. Стилистика русского языка. – Москва: Просвещение, 1993.
7. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 1996.